

Анышева А.

КЫРГЫЗСТАНДА КОЛЛЕКТИВДЕШТИРҮҮ ЖАНА КӨЧМӨНДӨРДҮ ОТУРУКТАШТЫРУУ САЯСАТЫНЫН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ

Анышева А.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПОЛИТИКИ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ И РАССЕЛЕНИЯ КОЧЕВОГО НАСЕЛЕНИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ

A. Apysheva

SOME POLICY ISSUES OF COLLECTIVIZATION AND RESETTLEMENT OF THE NOMADIC POPULATION IN KYRGYZSTAN

УДК: 958.41

Кыргызстанда социалисттик курулуштун негизги проблемасы көчмөндөрдү массалык түрдө отурукташкан чарбага өткөрүп, аларды коллективдештиргенде гана биротоло чечилмек. Бул макалада көчмөн жана жарым көчмөн чарбаларды отурукташкан чарбага массалык түрдө өткөрүүнү камсыз кылуу үчүн бир катар конкреттүү иш-чаралар жөнүндө айтылат.

В Кыргызстане основной проблемой социалистического строительства стало массовое принуждение к оседлой жизни и проведение коллективизации. В данной статье рассматриваются некоторые мероприятия по кочевым и частично кочевым хозяйствам.

In Kyrgyzstan mass coercion to settled life and carrying out collectivization became the main problem of socialist construction. In this article some actions for nomadic and partially nomadic farms are considered.

Өткөн кылымдын 20-30-жылдарында Кыргызстанда калктын турмуш тиричилигин түп тамырынан бери өзгөрткөн кайра куруу жараяны жүргөн. Мындай кайра куруулар мурдагы СССРдин курамына кирген бардык аймактарды камтыган жана жалпысынан “социализмди куруунун лениндик планы” деп аталган. Социализмди куруунун лениндик планы үч багыттагы милдеттерди: индустриялаштырууну, коллективдештирүүнү жана маданий революцияны ишке ашырууну көздөгөн. Аларды ишке ашыруунун этаптары, формалары, принциптери иштелип чыккан. Бирок, иш жүзүндө бул, негизинен прогрессивдүү максаттагы кайра курууларды, айрыкча коллективдештирүүнү ишке ашырууда большевиктер партиясы, советтик уюмдар тарабынан көп бурмалоолорго, мыйзам (адам укугун) бузууларга жол берилип, миллиондогон адамдардын башына оор кайгы алып келген. Эгерде советтик тарыхнаамада бул жараяндар бир жактуу, оң гана бааланып келген болсо (коммунисттик идеология толук үстөмдүк кылып турган доордо башкача болушу мүмкүн да эмес эле), кайра куруу жылдарынан (XX к. 80-жылдарынын ортосу) баштап, бул саясаттын терс жактары да ачыкталып, тарых чындыгы калыбына келтириле баштады. Бир топ эмгектер жарык көрдү.

Кыргызстанда жүргүзүлгөн айыл чарбасын коллективдештирүү саясаты өзүнчө өзгөчөлүккө ээ

болгон. Ал кыргыз элинин жашоо өзгөчөлүгүнө байланыштуу эле. Совет бийлигинин орногонуна 10 жыл өткөндүгүнө карабастан (бул аралыкта эки жолу жер-суу реформалары жүргүзүлгөн), кыргыз элинин басымдуу көпчүлүгү (62%ы) көчмөн жана жарым көчмөн чарба жүргүзүшкөн [1]. Ошондуктан, айыл чарбасын коллективдештирүүнү ийгиликтүү ишке ашыруу жана Кыргызстанды патриархалдык-феодалдык мамилелерден биротоло социализмге өткөрүү үчүн көчмөн жана жарым көчмөн кыргыз чарбаларын отурукташтыруу зарыл болгон. Совет бийлиги тарабынан 1918-1929-жж. аралыгында бул багытта бир топ иш-аракеттер жасалганына карабастан 30-жылдардын башында Кыргызстанда 85 миң көчмөн жана жарым көчмөн чарба болгон [2].

1929-жылы партия тарабынан “туташ коллективдештирүү, анын негизинде кулактарды тап катары жоюу” саясаты жарыяланып, колхоздорду түзүү, кулакка тартуу адилетсиздик, зордук-зомбулук, мыйзам бузуулар менен жүргүзүлө баштаганда, совет бийлигине нааразылык, каршылык 1930-жылдын жаз жана жай айларында өзгөчө тоолуу аймактарда күч алган. Биздин пикирибизче мына ушул кырдаал да көчмөн жана жарым көчмөн кыргыз чарбаларын массалык отурукташтыруу зарылдыгын күн тартибине койгон. Анткени, отурукташтырылып, колхоздорго бириктирилген чарбаларды бийлик тарабынан көзөмөлдөө жеңилерээк болмок. Мисалы, Алай – Гүлчө районундагы совет бийлигине куралдуу каршылык көрсөткөн бир эле отрядда 50 адам болгон, алардын арасында отрядды курал менен камсыз кылып турган орус кулактары да бар эле [3].

Коллективдештирүүгө жана совет бийлигине массалык нааразылыктар дыйканчылык аймактарында да күч алган. 1930-жылдын 8-мартында Орто Азия ГПУсунун кызматкери Каруцкий Москвага ОГПУга түз байланыш менен жашыруун мындай маалымат берген: “4-8 март. Коллективдештирүүгө массалык каршы чыгуулар уланууда. Түштүк Кыргызстандын райондорунда саясий кырдаалдын кескин курчушу байкалууда”[4]. Анын маалыматына ылайык 7-мартта Базар-Коргон районунда 400 адамдан турган топ коллективдештирүүгө каршы чыгышып, колхоздорду таркатууну, малды, шаймандарды коомдоштурбоону, аялдардын паранжыларын

ачтырбоону талап кылышып, эки активистти (бирөө райкомдун мүчөсү болгон) өлтүрүшүп, милиционерди жарадар кылышкан. Аткаруу комитетинин мекемесине кирип келишип, пахтачылык бирикмесинин төрагасын сууруп чыгышып, катуу сабашкан. Мекемелердин жана ишканалардын кызматкерлери иштерин таштап, ар тарапка качып кетишкен.

5-март күнү эртең мененден баштап Жалал-Абад шаарында жайгашкан райондун аткаруу комитетинин имаратынын алдына айланадагы кыштактардан келген эл жыйыла баштаган. Аларды атчан топтор колдоп турган. Алар камалгандарды бошотууну, Жалал-Абаддагы жана анын айланасындагы 15 активистти токтоосуз камакка алууну жана атууну, укугунан ажыратылгандардын (лишенцы) укуктарын калыбына келтирүүнү талап кылышкан. Андан ары алар аялдар клубуна (мурдагы мечит) барышып, клубдун эмеректерин туш тарапка ыргытып салышкан. 7-март күнү аталган топ райаткомго бир нече талаптан турган петиция жөнөтүшүп, токтоосуз жооп берүүнү талап кылышкан.

6-мартта Сузак кыштагынан 1000ден ашык адам колхоздогулардын тизмесин жок кылуу, тапшырылган үрөндү кайтаруу, колхоздун төрагасын жана 24 активистти камакка алуу, ГПУ тарабынан камалгандарды бошотуу талабы менен райондун борбору Жалал-Абадга келишкен. Жаалданган топ райкомдун катчысын сүйлөттүрбөй койгон жана бир кедей активистти өлтүрүшкөн. Андан ары алар ГПУнун уполномоченныйынын имаратына келишип, камалгандарды токтоосуз бошотууну талап кылышкан. Кырдаалды жөнгө салуу үчүн Жалал-Абадга кызыл аскерлердин ротасы, ГПУнун өкүлү, Ократкомдун төрагасы жөнөтүлгөн. 7-мартта Багыш кыштагында нааразы болгон топ сельсоветтин канцеляриясын талкалап, үрөн себүү комиссиясынын өкүлүн сабашкан. Ал жерге да куралдуу отряд жөнөтүлгөн. Ушундай эле окуялар Каракол кантонунда ж. б. жерлерде жүз берген [5]. Мындай кырдаалдын жаралышына алып келген негизги себеп: советтик жана партиялык кызматкерлер тарабынан коллективдештирүү жана кулакка тартуу саясатынын одоно мыйзам бузуулар, зордук – зомбулук, адилетсиздик, адамдарды кордоо жолу менен жүргүзүлгөндүгүндө болгон. Албетте, бул жерде өз байлыктарынан ажыраган бай –манаптардын, молдо-имамдардын үгүттөөлөрү да чоң роль ойногон. 1930-жылдын март айынын биринчи 10 күндүгүндө эле Кыргызстанда коллективдештирүүгө каршы 9 массалык чыгуулар болуп, анда 6570 адам катышкан [6]. Мындан сырткары куралдуу каршылык, басмачылык кыймыл да активдешкен. Бирок, совет өкмөтү саясий абалды колдон чыгарбай сактап калууга жетишкен. 1930-жылдын күз айларынан каршылык кыймылдары басаңдап, колхоздорду түзүү кайра өз нугуна түшө баштаган.

Мына ушундан кийин, Кыргызстанда социалисттик курулуштун негизги проблемасы

көчмөндөрдү массалык түрдө отурукташкан чарбага өткөрүп, аларды коллективдештиргенде гана биротоло чечилээрин түшүнгөн республиканын советтик – партиялык жетекчилиги партиянын XVI съездинин көчмөн райондордо массалык колхоздук кыймылга өтүү ишин жайылтууга даярдык көрүү жөнүндөгү көрсөтмөсүнө таянып [7], көчмөн жана жарым көчмөн чарбаларды отурукташкан чарбага массалык түрдө өткөрүүнү камсыз кылуу үчүн бир катар конкреттүү иш-чараларды иштеп чыккан.

Көчмөндөрдү отурукташтырууга өткөрүү маселеси ВКП(б) Кырбкомунун II Пленумунда (1931-ж. 1-4-февраль) жана Советтердин Бүткүл кыргызстандык III курултайында (1931-ж. 6-12-февраль) тыкыр талкууланган. Курултай Кыргыз АССРынын Советтеринин II жана III курултайларынын аралыгындагы мезгилдеги Кыргыз өкмөтүнүн иши жөнүндөгү докладды угуп, отурукташтыруу маселеси боюнча төмөнкүдөй токтом кабыл алган: “Көчмөндөрдүн турмуш-тиричилигин коллективдештирүү аркылуу жакшыртуу, көчмөн чарбаларды отурукташтыруусуз мүмкүн эмес экендигин эске алып, курултай Кыргыз өкмөтүнө көчмөн калкты отурукташтыруунун планын иштеп чыгууну тапшырат. 1931-жылы отурукташтыруу 8000ден кем эмес чарбаны камтуусу зарыл [8]. Ушул эле жылдын 3-апрелинде Кыргыз АССРынын өкмөтү (Эл комиссарлар кеңеши) пленумдун жана курултайдын чечимдеринин негизинде “Кыргыз АССРынын көчмөн жана жарым көчмөн калкын отурукташтыруу боюнча иш чаралар жөнүндө” токтом кабыл алган. Ал токтомдо пландуу отурукташтыруунун максаттары жана милдеттери көрсөтүлгөн жана негизделген. Планга ылайык республика боюнча (Сталин, Нарын, Ат-Башы, Жети-Өгүз, Каракол, Алай, Кетмен-Төбө, Өзгөн, Ноокат жана Кызыл-Жар райондору) 68 миң чарбаны отурукташтыруу каралган. Жалпы отурукташтыруу ишин башкаруу үчүн Эл комиссарлар кеңешинин алдында Отурукташтыруу комитети түзүлүп, анын төрагасы болуп, республиканын ошол мезгилдеги өкмөт башчысы Ж. Абдрахманов дайындалган [9].

1931-жылдын май айында көчмөн чарбаларды отурукташтырууну аткаруу иш чараларына ошол мезгилдеги советтик акча менен 370 миң рубль бөлүнгөн, анын 300 миңи РСФСРдин бюджетинен алынган. Ушул эле жылдын үчүнчү кварталында союздук өкмөт отурукташтыруу иш чараларына 210,8 миң рубль көлөмүндө узак мөөнөттүк ссуда бөлгөн [10]. Бул багытта кийинки жылдары да союздун, республиканын бюджетинен каражат бөлүнүп турган. Мындан сырткары отурукташкан мурдагы көчмөн жана жарым көчмөн чарбаларга мамлекет тарабынан жеке турак жай куруу үчүн курулуш материалдары берилген, социалдык-маданий объектилер (мектеп, китепкана, оорукана ж.б.) мамлекеттин эсебинен курулган. Отурукташууга өткөн көчмөн чарбалар бир нече жылга чейин мамлекеттик салыктардан бошотулган. Бул иш чаралардын баары

көчмөн чарбаларды отурукташтыруу ишинин алгылыктуу ишке ашуусун шарттаган. Ошол эле учурда отурукташтыруу саясатын ишке ашырууда бир топ олуттуу катачылыктар да кетирилген. Алар: отурукташкан жашоого өткөн кечээги көчмөндөрдү зордуктап колхозго киргизүү; “гигантомания”, б.а. тоолуу аймактын шартына туура келбеген өтө чоң поселокторду түзүү; отурукташтыруу үчүн туура эмес, жашоого ыңгайсыз аймактардын тандалышы ж.у.с.

Мына ушулардын баары көчмөндөрдү чочутуп, отурукташтыруу ишин бир кыйла кечендеткен. Бул катачылыктарды оңдоо багытында советтик-партиялык уюмдар тарабынан бир топ иштер жүргүзүлгөн. Натыйжада 1935–1937жж. отурукташтыруу боюнча пландуу иштер бир топ ийгиликтүү жүрө баштаган. Жалпысынан 1931–1937жж. 78 миң көчмөн жана жарым көчмөн чарбалар отурукташтырылган, ал эми 1918-жылдан 1937- жылга чейин 142 миң чарба, же болбосо дээрлик 600 миң адам отурукташкан жашоого өткөн [11]. Бирок отурукташтыруу иштери бул жылы бүткөн эмес, көчмөн жана жарым көчмөн чарбаларды отурукташтыруу саясаты кийинки жылдары да улантылган. Отурукташтыруу саясаты негизинен совет өкмөтүнүн прогрессивдүү мүнөздөгү иш чараларынан болуп, шарты оор көчмөн турмушта жашаган кыргыз элинин турмушун турук-

таштырып, жашоо шартын алда канча жакшырткан. Бул талашсыз факт.

Адабияттар:

1. Джунушалиев Дж. Время созидания и трагедий. 20-30-годы XX в. - Б., 2003, Стр.125;
2. История Киргизской ССР. В пяти томах. Т.3. – Ф., 1985, Стр.427;
3. Ошол эле жерде, 425 - б.;
4. Трагедия среднеазиатского кишлака: коллективизация, раскулачивание, ссылка, 1929-1955гг.: Документы и материалы Т. I - III. Т. IV Сост: Р.Т. Шамсутдинов, Б.М. Расулов – Ташкент, 2006. С. 138;
5. Ошол эле жерде, 140-141 – бб.;
6. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. Т. 3.кн.1- М., 2003, Стр. 253-255;
7. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, 8-е изд. Т. 1-5. Т.4. – М., 1970-1971, С.453;
8. Резолюции и постановления съездов Советов Киргизии (1925-1937гг.)- Ф., 1973, Стр. 137;
9. Смадияров С. Становление и развитие государственного аппарата Кыргызской Республики в период ее автономии (1924-1936гг.). – Ош, 2001, Стр. 48;
10. Джунушалиев Дж. Время созидания и трагедий ... Стр. 127;
11. Ошол эле жерде..., 131- бет.

Рецензент: к.и.н., доцент Молдокасымов К.С